

تحلیل و ارزیابی اثرات اقتصادی اجرای طرح هادی در سکونتگاه‌های روستایی کشور

فرهاد عزیزپور* / احمد خلیلی** / آرمین محسن زاده*** / صدیقه حسینی حاصل****

1390/03/01

تاریخ دریافت مقاله:

1390/06/23

تاریخ پذیرش مقاله:

چکیده

اجرای طرح هادی روستایی به منزله یک مداخله کالبدی، روستاها را از ابعاد مختلف (زیست محیطی، اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی و مدیریتی - نهادی) متأثر ساخته، دستخوش تغییر و تحول کرده است. هر چند سیاستگذاران اثربخشی همه جانبه‌ای را از اجرای این طرح دنبال می‌کنند اما امروزه اهمیت اصلی و چشمگیر آن در اثربخشی اقتصادی است. اجرای این طرح از سال 1368 توسط دولت (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی) آغاز گردید. رویکرد حاکم بر طرح هادی بر این نکته تأکید دارد که با ارتقای سطح کیفی ساختار کالبدی، ساختار اجتماعی - اقتصادی روستاهای کشور نیز متحول و از این راه زمینه‌های توسعه روستایی فراهم می‌شود. در این راستا، دولت تا به حال (تا پایان سال 1389) نزدیک به 9912 طرح را در روستاهای کشور اجرا نموده است. به عقیده متولیان این اقدام، این طرح توانسته اثرات قابل ملاحظه‌ای را در ابعاد مختلف روستا به‌ویژه بعد اقتصادی بر جای گذارد. در این مقاله با هدف بررسی این دیدگاه سیاستگذاران، با مروری بر متون نظری چهار معیار تغییرات در بهره‌برداری از زمین، وضعیت درآمد روستائیان، میزان سرمایه‌گذاری و وضعیت اشتغال که مهم‌ترین معیارهای قضاوت اقتصادی هستند به‌عنوان معیارهای ارزیابی با زیر معیارهای قیمت زمین در بیرون بافت و درون بافت، برآورد درآمد در سه سطح درآمد بالا، متوسط و پائین، میزان سرمایه‌گذاری در امور تولیدی، میزان سرمایه‌گذاری در امور خدماتی، وضعیت مهاجرفرستی در روستاهای نمونه، وضعیت مهاجرپذیری در روستاهای نمونه، تعداد و درصد افزایش کارگاه‌های تولیدی و خدماتی و سهم شاغلین بخش‌های سه‌گانه اقتصادی جهت ارزیابی اقتصادی اجرای طرح‌های هادی روستایی انتخاب گردیده و در 363 روستای نمونه با استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی مورد سنجش قرار گرفتند. نتایج بررسی نشان داده است اجرای طرح هادی روستایی بر توسعه اشتغال، تأثیر نسبتاً مطلوب و بر میزان سرمایه‌گذاری، تأثیر مطلوب و بر میزان درآمد روستائیان، تأثیر مطلوب و بر بهره‌برداری از زمین، تأثیر مطلوب داشته است.

واژگان کلیدی: ارزیابی اثرات اقتصادی، اجرای طرح هادی روستایی.

* دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی و عضو هیات علمی دانشگاه تربیت معلم تهران.

** دانشجوی دکترای شهرسازی دانشگاه تهران.

*** کارشناس ارشد جغرافیا (گرایش شهری - روستایی) و کارشناس ارشد حوزه معاونت عمران روستایی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.

**** دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه شهید بهشتی و کارشناس ارشد حوزه معاونت عمران روستایی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.

مقدمه

شهرستان) مورد ارزیابی قرار دهد. در این راستا، از مدل فرایند تحلیلی سلسله مراتبی بهره گرفته شده است.

در این مقاله، با مروری بر متون نظری چهار معیار تغییرات در بهره برداری از زمین، وضعیت درآمد روستائیان، میزان سرمایه گذاری و وضعیت اشتغال که مهم ترین معیارهای قضاوت اقتصادی هستند، به عنوان معیارهای ارزیابی با زیر معیارهای قیمت زمین در بیرون بافت و درون بافت، بردار درآمد در سه سطح درآمد بالا، متوسط و پائین، میزان سرمایه گذاری در امور تولیدی، میزان سرمایه گذاری در امور خدماتی، وضعیت مهاجرپذیری در روستاهای نمونه، تعداد و درصد افزایش کارگاههای تولیدی و خدماتی و سهم شاغلین بخش های سه گانه اقتصادی جهت ارزیابی اقتصادی اجرای طرح های هادی روستایی با استفاده از مدل مذکور انتخاب گردیدند.

طرح مسئله

پس از پیروزی انقلاب اسلامی با هدف کاهش نابرابری های اجتماعی - اقتصادی در میان نقاط شهری و روستایی، نهادهایی مانند بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و جهاد سازندگی شکل گرفتند. این نهادهای نوپا و انقلابی کوشیدند بر پایه ارزشهای عدالت جویانه و مساوات طلبانه و بر اساس تجربه برنامه های توسعه گذشته، به شکلی اثرگذار عمل نمایند. از این رو، تدابیر توسعه روستایی را بر الگوی پاسخ به نیازهای اساسی و با هدف برقراری عدالت اجتماعی و توزیع مجدد منابع و امکانات بنیاد نهادند.

در این میان بنیاد مسکن انقلاب اسلامی ضمن توجه ویژه به مسکن محرومان به ویژه روستائیان، به تهیه و «اجرای طرح هادی روستایی» همت گماشت. این نهاد با تأکید بر رویکرد توسعه همه جانبه در تهیه طرح هادی

با پیدایش نگرش سیستمی به برنامه ریزی و تکامل فرایند برنامه ریزی در اواخر دهه 1950 و اوایل دهه 1960، ارزیابی نیز به عنوان یکی از ارکان مهم این فرایند مورد توجه و تأکید قرار گرفت. مقوله ارزیابی پیوستاری مهم در میان کنش درونی و بیرونی برنامه ها محسوب می گردد و زمینه ساز استحاله و دگردیسی برنامه ها و طرح ها به سوی اهداف مطلوب و کارایی - مبنای است. به طوری که خمیرمایه اصلاحات تدریجی را فراهم آورده و هموایی با اهداف را سبب شده و شالوده های بنیانی برنامه ها را استحکام می بخشد.

در برنامه ریزی، گزینه هایی که به عنوان راه حل های مختلف برای حل مسایل ارائه می شوند؛ می بایست مورد ارزیابی قرار گرفته تا گزینه برتر برای اجرا انتخاب گردد. بنابراین، به منظور تجزیه و تحلیل این گزینه ها و سنجش مزایا و معایب نسبی هر یک از آنها در قالب یک چارچوب منطقی، استفاده از روش های کارآمد ارزیابی ضروری است (زبردست، 1376: 12). «لیچفیلد» نیز در مورد ارزیابی می نویسد: «اصطلاح ارزیابی اغلب با بی قیدی در برنامه ریزی، برای تشریح پیشنهادها و بیان شایستگی آنها به کار برده می شود. ما این اصطلاح را به طور رسمی تر به کار می بریم تا به وسیله آن روند کلی تجزیه و تحلیل طرحها یا پروژه های متعدد را نشان دهیم، مزایا و معایب نسبی آنها را پیدا کرده، یافته های حاصل از این تحلیل ها را در چارچوب منطقی تنظیم کنیم. اساس ارزیابی، سنجش و شایستگی راه حل های مختلف است» (فراگزلو، 1365: 2).

مقاله حاضر در نظر دارد با استفاده از روش های ارزیابی اثرات اقتصادی اجرای طرح های هادی روستایی را در 363 روستای هدف (انتخاب یک روستا از هر

می‌رود نه تنها زمینه‌های شناخت بهتر نیازها، افزایش حس پاسخگویی و شکوفا کردن توانمندی های مجریان را فراهم می‌کند بلکه بستر مناسبی را برای تصمیم سازی و تصمیم گیریهای منطقی و علمی ایجاد می‌نماید. بدین منظور این مقاله با طرح پرسشهای زیر به دنبال سنجش میزان اثربخشی اجرای طرح هادی بر روی تغییر نرخ اشتغال، تغییر قیمت اراضی، تغییر نرخ سرمایه گذاری، تغییر نرخ درآمد و تغییر نرخ مهاجرت (اقتصاد روستا) است:

- آیا اجرای طرح هادی به افزایش درآمد و سرمایه گذاری در روستاهای کشور یاری رسانده است؟
- آیا با اجرای طرح هادی فعالیت‌های جدید اقتصادی (صنعتی، خدماتی، کشاورزی) در روستا شکل گرفته است؟
- اجرای طرح هادی تا چه میزان در مهاجرپذیری و مهاجرفرستی روستا مؤثر بوده است؟
- آیا با اجرای طرح هادی ارزش اقتصادی زمین در روستاهای کشور افزایش یافته است؟
- با توجه به طرح پرسشهای بالا فرضیه‌ای که مقاله حاضر در پی اثبات و یا رد آن است، به شرح زیر است:
- «با اجرای طرح هادی روستایی بسترهای لازم برای توسعه اقتصادی در سکونتگاه‌های روستایی کشور از طریق افزایش نرخ درآمد، افزایش نرخ اشتغال، افزایش نرخ سرمایه گذاری و کاهش نرخ مهاجرت فراهم شده است.»

روش تحقیق

رویکرد این مقاله مورد پژوهی است و برای بررسی و تجزیه و تحلیل موضوع مورد مطالعه، از روش تحلیلی که ارزیابی نیز یکی از شاخه‌ها و متدولوژیهای آن به‌شمار می‌آید، استفاده شده است.

روستایی، در چارچوب وظایف خود اجرای ده پروژه عمرانی را با هدف ارتقای سطح کیفی ساختار کالبدی روستاها در دستور کار خود قرار داد. در این فرایند اعتقاد بر این بود که با ارتقای سطح کیفی ساختار کالبدی، ساختار اجتماعی - اقتصادی روستاهای کشور نیز متحول می‌گردد و از این راه زمینه‌های توسعه روستایی فراهم می‌شود. از این رو بنیاد مسکن انقلاب اسلامی از سال 1368 تا پایان سال 1389 در حدود 24899 طرح تهیه و 9912 طرح را در سطح روستاهای کشور اجرا کرده است.

اجرای طرح هادی روستایی به منزله یک مداخله فیزیکی، روستاها را از ابعاد مختلف (زیست محیطی، اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی و مدیریتی - نهادی) متأثر ساخته، دستخوش تغییر و تحول کرده است. هر چند سیاستگذاران اثربخشی همه جانبه‌ای را از اجرای این طرح دنبال می‌کنند، امروزه اهمیت اصلی و چشمگیر آن در اثربخشی اقتصادی است.

بررسی‌های مقدماتی انجام گرفته بر روی میزان اثربخشی طرح هادی حاکی از آن است که این طرح سطح شاخصهای محیطی، اجتماعی - فرهنگی و کالبدی (دفع بهداشتی زباله و پسماندهای خانگی، دفع آبهای سطحی و فاضلاب، روحیه همکاری و مشارکت روستائیان، دسترسی و ارتباطات فیزیکی به‌ویژه بین عرصه‌های زیست و فعالیت، گسترش موزون و برنامه‌ریزی شده بافت روستا و توزیع مناسب کاربری‌ها) را ارتقاء داده و کیفیت شاخصهای اقتصادی نظیر نرخ سرمایه گذاری، نرخ درآمد، نرخ اشتغال، و... را در روستاهای کشور نسبت به گذشته بالاتر برده و مطلوب‌تر ساخته است.

سنجش میزان اثربخشی اجرای طرح هادی با تأکید بر «بعد اقتصادی» که هدف اصلی این تحقیق به‌شمار

برای گردآوری داده ها و اطلاعات از روش کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شده و در روش میدانی پژوهشگران از فن پرسشگری و ابزار پرسشنامه بهره گرفته شده است. در این تحقیق برای دسته بندی، پردازش و اخذ نتیجه از اطلاعات گردآوری شده، از روش‌های ارزیابی چند معیاره که مدل فرایند تحلیل سلسله مراتبی (AHP) یکی از مهم‌ترین آن‌هاست، استفاده شده است. با توجه به اهداف تحقیق، حجم کل جامعه آماری در سطح کشور براساس معیار هایی چون سپری شدن دست کم 3 سال از اتمام عملیات اجرایی، اتمام حداقل یک مرحله از عملیات اجرایی پروژه‌های² طرح هادی روستایی و توزیع مناسب نمونه ها در سطح کشور تعیین گردید. بر این اساس و با توجه به معیارهای یادشده، روستاهای هدف برای مطالعه مجموعاً 4042 روستا بودند. از آنجا که بررسی همه روستاهای مذکور امکان پذیر نبود از بین آن‌ها 363 روستا بعنوان نمونه انتخاب شدند. به منظور پوشش دادن کل کشور، از هر شهرستان یک روستای نمونه با کمک کارشناسان بنیاد مسکن استانهای مربوطه انتخاب شدند.

تحلیل ویژگی‌های معیارها و شاخصهای اقتصادی در روستاهای هدف

بررسی میزان تأثیرگذاری اقتصادی اجرای طرح هادی روستایی و دستیابی به اهداف آن از راه شناسایی پیامدها، اثرات و نتایج آن انجام شدنی است. اگر چه اهداف طرح هادی روستایی، کلی است، تلاش خواهد شد پس از مطالعه موردی هر روستا از طریق تکمیل پرسشنامه‌های طراحی شده، برای هر یک از این اهداف مصادیق عینی و مرتبط خردتری تبیین گردد. با توجه به آنچه گفته شد و با عنایت به اقدامات گوناگون کالبدی که بنیاد مسکن انقلاب اسلامی متولی اجرای آن می‌باشد، این مقاله

درصد آن است که بازتاب اقتصادی فعالیت‌های کالبدی را بسنجد. بر این اساس می‌توان معیارها و شاخصهای تحقیق را به صورت زیر تدوین کرد:

"1" معیارها و شاخص‌های مورد سنجش سطح اثرگذاری اقتصادی اجرای طرح هادی.

معیارهای هدف ارزیابی	زیر معیارهای معیارهای فرادست مطالعه
تغییر در بهره برداری از زمین	- میزان تغییرات ارزش زمین داخل بافت؛ - میزان تغییرات ارزش زمین بیرون بافت.
وضعیت درآمد روستائیان	- نحوه تغییر درآمد در سه بردار درآمدی (درآمد بالا، درآمد متوسط، درآمد پایین).
میزان سرمایه گذاری	- نرخ سرمایه‌گذاری انجام شده پس از اجرای طرح در بخش صنعتی - تولیدی (ایجاد کارگاه، تعمیرگاه و...) - نرخ سرمایه گذاری انجام شده در بخش خدماتی پس از اجرای طرح هادی روستایی.
وضعیت اشتغال	- نرخ اشتغال بخشهای سه گانه اقتصادی (کشاورزی، صنعت و خدمات) قبل و بعد از اجرای طرح هادی. - تعداد و درصد افزایش کارگاههای تولیدی و خدماتی.
مهاجرت	- نرخ مهاجر پذیری. - نرخ مهاجر فرستی.

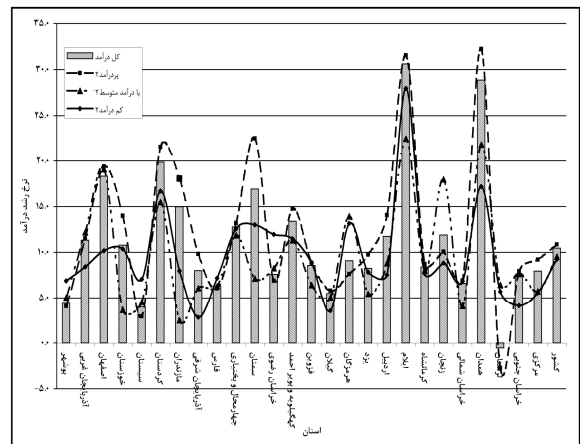
مأخذ: گروه تحقیق، 1389.

وضعیت درآمد

درآمد به‌عنوان یکی از مهم‌ترین شاخصهای سنجش توسعه می‌باشد. در کشور ما تاکنون برای افزایش درآمد روستائیان اقدامات زیادی صورت گرفته است که از جمله آن‌ها اجرای طرح هادی روستایی است. براساس مطالعه انجام شده در روستاهای نمونه، نرخ درآمد ناخالص روستائیان پس از اجرای طرح هادی روستایی به 10/5 درصد رسیده است. این نرخ در میان سه گروه «پردرآمد»، «بدرآمد متوسط» و «کم درآمد» به ترتیب 10/8، 9/5 و 9/3 درصد بوده است. (ت2)

بر اساس این نمودار و در میان استانهای کشور، همدان، ایلام، سمنان و اصفهان بیشترین نرخ افزایش درآمد را به خود اختصاص داده‌اند.

"ت2" نرخ درآمد ناخالص روستائیان بعد از اجرای طرح هادی در روستاهای کشور.

مأخذ: اطلاعات میدانی، 1389.

میزان سرمایه‌گذاری

اجرای طرح هادی روستایی در روستاهای کشور نه تنها زمینه‌های افزایش سرمایه‌گذاری عمرانی را فراهم کرده، بلکه بسترهای لازم (باتوجه به افزایش مزیت‌های

نسبی) را برای افزایش سرمایه‌گذاری اقتصادی پدید آورده است.

نتایج بررسی‌های میدانی نشان می‌دهد که نرخ سرمایه‌گذاری پس از اجرای طرح هادی در روستاها از نرخ افزایشی 20 درصدی برخوردار بوده است. این نرخ در استانهای کشور یکسان نبوده است. بر این اساس، استانهای خراسان جنوبی، همدان، یزد و هرمزگان از نرخ افزایشی برخوردار بودند و استان مازندران نرخ کاهششی داشته است.

سنجش دیدگاههای روستائیان در روستاهای نمونه، نتایج به‌دست آمده بررسی کمی را تأیید می‌نماید. از کل روستائینی که در این تحقیق مورد پرسش قرار گرفته‌اند (در زمینه تأثیر طرح هادی در افزایش نرخ سرمایه‌گذاری)، 6 درصد بر عدم تأثیر، 24 درصد بر تأثیر تا حدودی، 26 درصد بر تأثیر متوسط، 34 درصد بر تأثیر زیاد و 10 درصد بر تأثیر خیلی زیاد تأکید کرده‌اند.

وضعیت اشتغال

یکی از دغدغه‌های اصلی سیاستگذاران و برنامه‌ریزان کشور در دهه اخیر اشتغال بوده است. نتایج به‌دست آمده از مطالعه اثرات اجرای طرح هادی بر وضعیت اشتغال روستائیان کشور، نشان از رشد 6/4 درصدی نرخ اشتغال در روستاهای کشور پس از اجرای طرح هادی دارد. این نرخ رشد در فعالیتهای کشاورزی، صنعت و خدمات به ترتیب برابر 4/4، 12/9 و 9/3 درصد بوده است. در بین استانهای کشور کردستان، بوشهر، فارس، یزد و لرستان بیشترین نرخ رشد اشتغال را به خود اختصاص داده‌اند. (نمودار شماره 3).

باتوجه به اهمیت موضوع، از نظر کیفی با استفاده از سنجه رتبه‌ای میزان اثرگذاری اجرای طرح هادی روستایی در 5 طیف «اصلاً»، «تا حدودی»، «متوسط»،

«زیاد» و «خیلی زیاد» مورد سنجش قرار گرفت که از بین پرسش‌شوندگان 6 درصد بر عدم اثرگذاری، 28 درصد بر اثرگذاری تا حدودی، 31 درصد بر اثرگذاری متوسط، 29 درصد بر اثرگذاری زیاد و 6 درصد بر اثرگذاری خیلی زیاد تأکید کردند. مقایسه تطبیقی این سنجش و نرخ رشد کمی اشتغال از انطباق نتایج حاصله حکایت می‌کند.

وضعیت مهاجرت

مهاجرپذیری و مهاجرفرستی ارتباط مستقیمی با ظرفیتهای بالفعل و بالقوه اقتصاد فضاهای جغرافیایی دارد. فضاهایی که از سطح مناسب این ظرفیتهای برخوردار باشند و یا در آنها ظرفیت سازی جدیدی صورت بگیرد، زمینه رشد و توسعه و نهایتاً جذب و نگهداشت جمعیت در آنها فراهم می‌گردد. اجرای طرح هادی روستایی که بسترهای مناسب فیزیکی و کالبدی توسعه ظرفیتهای بالقوه و بالفعل روستاها را فراهم نموده است، اثر مهمی بر این شاخص گذارده است. وضعیت این شاخص در سطح روستاهای کشور به شرح زیر است:

مهاجرپذیری

نتایج حاصل از برداشت میدانی نشان می‌دهد که در روستاهای نمونه، مهاجرپذیری از رشد چشمگیری یعنی 14/9 درصد داشته است. این نرخ در برخی از نقاط روستایی استانها قابل توجه تر بوده است. همانطوری که نمودار شماره 4 نشان می‌دهد، استانهای ایلام، خراسان جنوبی، هرمزگان، همدان، زنجان از جمله این استانها هستند.

مهاجرفرستی

نتایج حاصل از مطالعات میدانی نشان می‌دهد که در روستاهای نمونه، مهاجرفرستی نرخ رشد منفی داشته است. این نرخ در دوره مورد مطالعه 10/9- درصد بود.

در بین استانهای کشور استانهای مرکزی، لرستان، هرمزگان، کهگیلویه و بویراحمد و... نرخ رشد منفی داشتند. به عبارتی در این استانها روستائیان کمتر به دیگر نقاط زیستی کشور مهاجرت کردند.

نتایج حاصل از بررسی‌ها در ارتباط با نرخ مهاجرپذیری در سطح روستاهای نمونه نشان می‌دهد که از کل پرسش‌شوندگان 12 درصد بر عدم تأثیر بر مهاجرت پذیری، 23 درصد بر تأثیر تا حدودی، 24 درصد بر تأثیر متوسط، 28 درصد بر تأثیر زیاد و 12 درصد بر تأثیر خیلی زیاد تأکید کرده‌اند.

بهره برداری از زمین

بازار زمین در کشور ما متأثر از عوامل مختلف محیطی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی و به‌ویژه سیاسی (برنامه‌ریزی) است. تهیه و اجرای طرح هادی روستایی در چارچوب نظام برنامه‌ریزی معیارها و ضوابطی را برای توسعه روستا تعریف می‌نماید که کاملاً بر عناصر ساختار روستا به‌ویژه زمین اثر می‌گذارد. تعیین و تثبیت محدوده قانونی برای روستا و ضرورت ساخت و ساز در آن، سبب شده است که تا قیمت زمین در روستاها دچار تحول اساسی گردد.

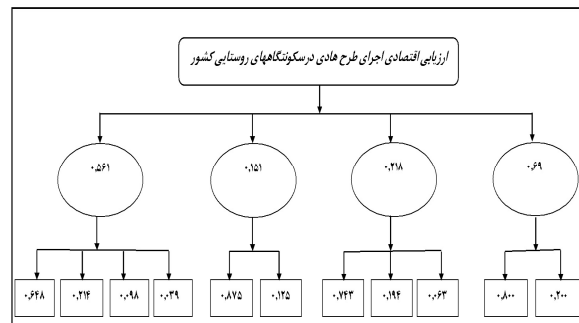
بررسی‌های انجام گرفته بر روی روستاهای نمونه نشان می‌دهد که قیمت زمین در روستاهای کشور پس از اجرای طرح هادی افزایش در خور توجهی داشته است. این افزایش در درون بافت در حدود 25 درصد بوده است و این افزایش در برخی از استانهای کشور به‌ویژه مرکزی، همدان، خراسان شمالی، ایلام، یزد، کردستان بسیار زیاد بوده است (ت3).

اجرای طرح هادی روستایی نه تنها بر افزایش قیمت اراضی داخل بافت روستاها تأثیر گذاشته بلکه برافزایش قیمت اراضی بیرون بافت نیز اثر گذارده و این افزایش برای اراضی بیرون بافت در حدود 20 درصد بوده است.

تعیین ضریب اهمیت معیارها و زیرمعیارها

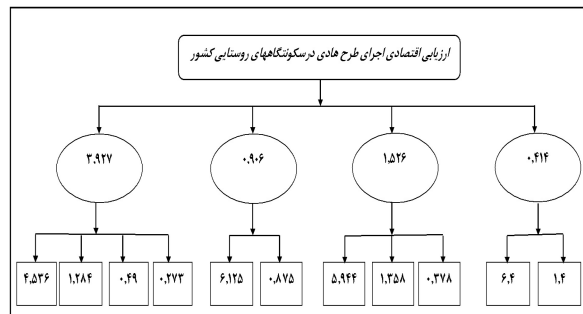
پس از مشخص شدن معیارها و زیرمعیارهای ارزیابی و تشکیل ساختار سلسله مراتبی؛ به دست آوردن ضریب اهمیت معیارها و زیرمعیارها گام بعدی در این فرایند است. مقایسه دو به دویی (زوجی) معیارها و زیرمعیارها بر اساس مقیاس 9 کمی «ساعتی» و به روش قضاوت گروهی صورت گرفته است. نتایج حاصل از محاسبات که با استفاده از نرم افزار (EC)⁵ صورت گرفته در قالب نمودارهای زیر ارائه شده است. همچنین نمودارهای زیر بیانگر برآیند محاسبات کمی در مراحل متقدم و متاخر فرایند مربوطه است.

"5" برآیند محاسبات کمی در مرحله قبل از فرایند محاسباتی.

مأخذ: گروه تحقیق، 1389.

"6" برآیند محاسبات کمی در مرحله بعد از فرایند محاسباتی.

مأخذ: گروه تحقیق، 1389.

مقیاس اندازه گیری معیارها، زیرمعیارهای و معیارهای

فرعی تر

در این مرحله با توجه به ضرایب اهمیت معیارها و زیرمعیارها که در مرحله قبلی محاسبه شده بود و با استفاده از نظرات کارشناسی برای ارزشیابی و اندازه گیری معیارها، زیرمعیارها و زیرمعیارهای فرعی تر الگوی سلسله مراتبی پیشنهادی، از مقیاس دو قطبی فاصله ای، به شرح زیر استفاده گردید:

بسیار مطلوب	مطلوب	متوسط	نامطلوب	بسیار نامطلوب
10	9	7	5	1

در این بردار صفر حداقل ارزش ممکن و ده مشخص کننده حداکثر ارزش ممکن از معیار یا شاخص مورد نظر است. در این مقیاس اندازه گیری نقطه وسط (5) نقطه شکست مقیاس بین مطلوبیت و نامطلوبیت است. ضمناً از مقادیر 2، 4، 6 و 8 می توان در هنگامی که حالت های میانه وجود دارد، استفاده کرد. عملیات جمع و ضرب با مقیاس دو قطبی فاصله ای، به شرط رعایت سازگاری در تعیین مقادیر عددی این مقیاس برای شاخص های متفاوت مجاز است (زبردست، 1380).

همان طور که در بخش های قبلی اشاره شد، تبدیل موضوع مورد بررسی به یک ساختار سلسله مراتبی این امکان را فراهم می سازد که با تجزیه عناصر تشکیل دهنده این ساختار به ارزیابی اجزا و عناصر آن و نیز کل ساختار مورد نظر پرداخت.

مروری بر الگوی سلسله مراتبی پیشنهادی نشان می دهد که برای تعیین امتیاز هر بخش از این ساختار و نیز به دست آوردن امتیاز نهایی کل ساختار باید امتیاز

هریک از معیارها، زیرمعیارها و معیارهای فرعی تر برای طرح با به کارگیری مقیاس دوقطبی فاصله‌ای، محاسبه شود. بنابراین امتیاز هر بخش و امتیاز کلی طرح از هر کدام از معیارها به شکل زیر قابل محاسبه است:

• W_i : وزن معیار i در ساختار سلسله مراتبی

• S_i : امتیاز طرح از معیار i که بر اساس مقیاس دوقطبی فاصله‌ای محاسبه شده است.

ت 7 وزن و امتیاز هر کدام از معیارهای ارزیابی اقتصادی اجرای طرح های هادی روستایی را خلاصه کرده است:

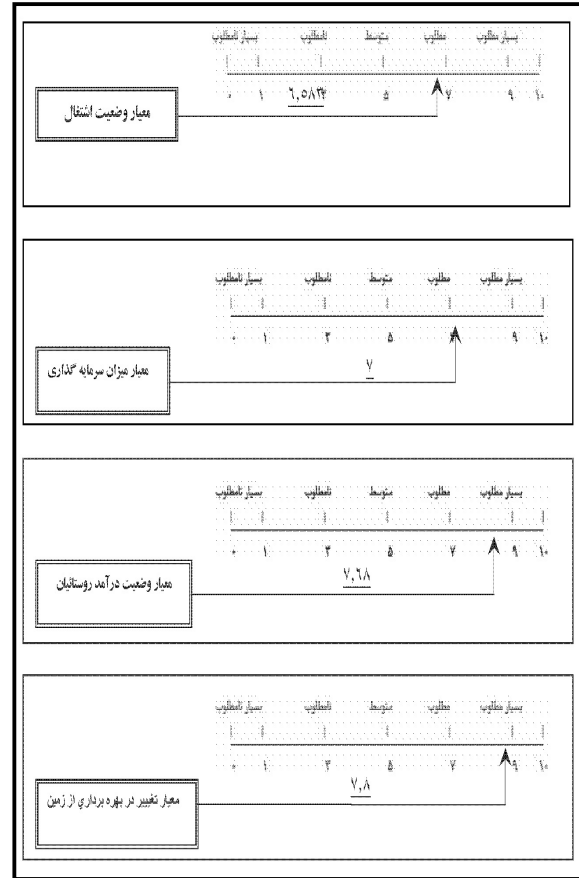
"ت 7" محاسبه امتیازات نهایی سکونتگاه‌های مورد مطالعه از معیارهای مطلوب انتخاب شده .

هدف ارزیابی	معیار ارزیابی	ضریب اهمیت	متوسط امتیاز روستاها از هر معیار	زیر معیارهای ارزیابی	ضریب اهمیت	متوسط امتیاز روستاها از هر زیر معیار
ارزیابی اقتصادی اجرای طرح های هادی روستایی	وضعیت اشتغال	0.561	3.927 (0/561)* (7)	سهم شاغلین بخش های سه گانه اقتصادی	0.648	4.536 (0/648)* (7)
				تعداد و درصد افزایش کارگاههای تولیدی و خدماتی	0.214	1.284 (0/214)* (6)
				وضعیت مهاجر پذیری در روستاهای نمونه	0.098	0/49 (0/098)* (5)
				وضعیت مهاجر فرستی در روستاهای نمونه	0.039	0/273 (0/039)* (7)
	میزان سرمایه گذاری	0.151	0.906 (0/151)* (6)	میزان سرمایه گذاری در امور تولیدی	0.875	6.125 (0/875)* (7)
				میزان سرمایه گذاری در امور خدماتی	0.125	0.875 (0/125)* (7)
	وضعیت درآمد روستائیان	0.218	1.526 (0/218)* (7)	میزان درآمد بالا	0.743	5.944 (0/743)* (8)
				میزان درآمد متوسط	0.194	1.358 (0/194)* (7)
				میزان درآمد پایین	0.063	0/378 (0/063)* (6)
	تغییر در بهره برداری از زمین	0.069	0.414 (0/069)* (6)	قیمت زمین درون بافت	0.800	6.4 (0/800)* (8)
قیمت زمین بیرون بافت				0.200	1.4 (0/200)* (7)	

مأخذ: گروه تحقیق، 1389.

بر مبنای امتیاز طرح از هر معیار و زیرمعیارهای ارزیابی، ارزیابی نهایی طرح بر اساس مقیاس دوقطبی فاصله‌ای به شرح نمودارهای زیر نمایش داده شده است:

"ت 8" رتبه بندی محاسبات کمی در مقیاس دو قطبی فاصله‌ای.

مأخذ: گروه تحقیق، 1389.

جمع بندی، نتیجه گیری و ارایه راهکارهای پیشنهادی با توجه به اینکه در مقیاس دو قطبی فاصله‌ای امتیازهای صفر و ده اغلب مورد استفاده قرار نمی گیرند، مجموع امتیازات معیارهای ارزشیابی به صورت مستقل و امتیاز متوسط کل معیارهای ارزشیابی طرح به صورت زیر در تحلیل نهایی مورد استفاده قرار گرفته‌اند:

- وضعیت ایده آل ← امتیاز نهایی = 9
- وضعیت مطلوب ← امتیاز نهایی = 7
- وضعیت قابل قبول ← امتیاز نهایی = 6

بر پایه برآیند محاسبات کمی و بر مبنای تقسیم بندی یادشده، معیار وضعیت اشتغال در طرح هادی روستایی که متشکل از چهار زیرمعیار: سهم شاغلان بخشهای سه گانه اقتصادی، تعداد و درصد افزایش کارگاههای تولیدی و خدماتی، وضعیت مهاجر پذیری و همچنین وضعیت مهاجر فرستی در روستاهای نمونه است از وضعیت بالاتر از نسبت متوسط و نسبتاً مطلوب برخوردار بوده است.

همچنین با توجه به امتیاز نهایی طرح از معیار میزان سرمایه گذاری (7) و با توجه به تقسیم بندی دوگانه یادشده، این جنبه از طرح را می توان مطلوب تلقی کرد. در این میان معیار وضعیت درآمد روستائیان که به معیارها و درآمدهای مختلف: درآمد بالا، درآمد متوسط و درآمد پایین تفکیک شده است، از امتیاز نهایی معادل 7/68 برخوردار شده است که نشان از مطلوبیت بالای طرح در این زمینه دارد.

برآیند محاسبات نشان می دهد که معیار تغییر در بهره برداری از زمین نیز که از دو زیر معیار تغییرات قیمت زمین در بیرون بافت و درون بافت است با اختصاص امتیاز (7.8) به خود از بیشترین موفقیت در بین معیارهای هدف این مقاله بوده است.

در مجموع و با توجه به متوسط امتیاز نهایی طرح از کل معیارها و زیر معیارها (7/2) می توان چنین استدلال کرد که طرحهای هادی روستایی از نظر ارزیابی اقتصادی (Economical Evaluation) در حد مطلوب هستند که البته این وضعیت به معنی آن نیست که از نظر محتوایی و محصول نهایی طرح نیز که همان ارتقای کیفیت زندگی در روستاها (Quality Of Life) در مقیاس ملی است

می‌توان این نتیجه را تعمیم داد؛ زیرا موفقیت یا شکست یک طرح با هماهنگی و موفقیت در زمینه برنامه‌ریزی رویه‌ای (فرایندی) و برنامه‌ریزی محتوایی به‌صورت توأمان همراه خواهد شد به عبارت دیگر می‌توان تصویر وضعیت حاضر و ضرورت وضعیت مطلوب را در قالب معیارهای این مطالعه بدین سان مطرح نمود:

تغییرات در بهره برداری از زمین

تصویر وضعیت حاضر

بررسی این معیار در روستاهای هدف نشان می‌دهد که با تحقق طرح‌های هادی در روستاهای منتخب قیمت زمین چه در درون و چه در بیرون بافت افزایش قابل توجهی داشته است. این افزایش در استانهایی همچون آذربایجان شرقی، فارس، همدان و خراسان کاملاً مشهود است. همچنین استانهایی نظیر سیستان، هرمزگان، مازندران و خراسان جنوبی از کمترین میزان افزایش قیمت اراضی برخوردار بوده‌اند. این متغیر برای هر دو پهنه درون و بیرون بافت تقریباً روند مشابهی را طی نموده است. نظر خواهی مستقیم از حدود 360 روستای کشور و اعلام نظر 47 درصدی مبتنی بر افزایش زیاد قیمت‌ها برآیند محاسبات کمی را تأیید می‌نمایند.

ضرورت وضعیت مطلوب

تجارب نشان می‌دهد که افزایش قیمت زمین هر چند به لحاظ اقتصادی برای خانوارهای کم درآمد ساکنان دارای تولید سرمایه و تأثیرات مثبتی به لحاظ افزایش انگیزه ماندگاری و تداوم زندگی در روستاهاست ولی به تنهایی نمی‌تواند معرف کیفیت زندگی مطلوب در روستاها باشد. بنا به ماهیت طرح‌های هادی روستایی افزایش قیمت زمین می‌تواند دلایل مختلفی داشته باشد که یکی از دلایل مهم آن محدودیت اراضی پیشنهادی و محدوده مصوب است. بدین ترتیب می‌توان گفت تنها در

زمانی افزایش قیمت زمین برای خانوار روستایی مطلوب است که ارزش افزوده قیمت زمین در دسترسی به خدمات نوین و عمومی مناسب در داخل بافت روستایی و یا حوزه نفوذ با دسترسی مناسب تکوین یابد. در غیر این صورت افزایش قیمت زمین ممکن است تأثیرات نامطلوبی نیز به همراه داشته باشد.

وضعیت درآمد روستائیان

تصویر وضعیت حاضر

یافته‌های وضعیت درآمد روستائیان حاکی از آن است که میزان افزایش این نسبت به ترتیب در خانوارهای پردرآمد، متوسط درآمد و کم درآمد بوده است (به ترتیب ۱۰۸٫۹۵ و ۱۰۳ و ۱۰۸٫۹۵). وضعیت این معیار در استانهای بوشهر، گیلان، قزوین و لرستان نامطلوبتر از استانهای دیگر گزارش شده است. برعکس در استانهایی همچون اصفهان و سمنان وضعیت مطلوبتری داشته است. نکته‌ای که در این میان قابل تأمل است اینکه عوامل دیگری به غیر از اجرای طرح‌های هادی در روستا و بر میزان درآمد ساکنان تأثیر گذار است که باید اثرات کیفی چنین سیاست‌هایی را نیز مد نظر قرار داد. بی شک این مقدار در ارتباط با نرخ تورم افزایش جاری کشور نیز قابل تفسیر است. از سوی دیگر افزایش درآمد بیشتر در ارتباط با سکونتگاه‌های روستایی نزدیک شهرها و در روستاهایی بوده است که به لحاظ ویژگیهای خاص اقتصادی جاذب اشتغال بخشی از جمعیت فعال بوده‌اند که ناگزیر برخی از این خدمات جمعیتی در درون طرح‌های هادی تدارک دیده شده و این طرح به نوبه خود بر این جریان مدد رسانده است.

ضرورت وضعیت مطلوب

انجمن برنامه ریزی روستایی ایالات متحده آمریکا چهار ویژگی را به‌عنوان مشخصات اصلی درآمد روستایی

مطرح نموده است که عبارتند از: اول؛ درآمد ناشی از اقتصاد بوم آورد روستای هدف باشد. دوم؛ درآمد مورد نظر در روستا پایدار بوده و دارای ثبات نسبی باشد و به مقطع زمانی خاص محدود نگردد و سوم اینکه منابع درآمدی مورد نظر در روستا دارای روند افزایشی بر اساس سیاست‌های خاص دولت محلی باشند و چهارم سرمایه‌گذاران مشخصی برای تعریف و تقویت نظام اقتصادی روستا تعریف شده و جهت تسهیل وظایف خود مورد حمایت مستمر مالی دولت قرار گرفته و از سوی دیگر توسط نهادهای محلی و دولتی مورد نظارت قرار گیرند. بر اساس این موارد می‌توان گفت که افزایش درآمد با این معانی در طرح‌های هادی روستایی تنها زمانی می‌تواند قدرت تحقق یابد که ویژگیها و نکات اقتصادی طرح‌های هادی در شرح خدمات مربوطه جدی تر و عمیق تر مطالعه شده و کارشناسان تصویب کننده طرح‌های فوق از بین تحصیلکردگان ذیصلاح انتخاب شوند و از سوی دیگر ویژگیهایی اقتصادی اشتغال در طرح‌های هادی روستایی با توافق سازمانهای ذیصلاح ضمانت اجرایی پیدا کنند و مهم‌تر اینکه طرح‌های موضعی و موضوعی در مقیاس اقتصاد محلی روستا و بر اساس ضرورت به دنبال طرح‌های هادی شناسایی و تهیه گردند و سازمانهای ذیربط همچون وزارت کشاورزی و وزارت صنایع و... از اصول طرح‌های هادی پیروی نمایند.

میزان سرمایه گذاری

تصویر وضعیت حاضر

یکی از مهم‌ترین جنبه‌های تأثیر گذار اجرای طرح‌های هادی در روستاهای هدف افزایش قابل توجه سرمایه گذاریهای انجام گرفته است که حدود 20 درصد را در کل کشور بیانگر است. این ویژگی از دو جنبه قابل بررسی است؛

نخست؛ به جهت سرمایه گذاریهایی که در طی طرح‌های هادی روستایی و به لحاظ ایجاد نظام خدماتی مناسب در دانه‌بندی بافت روستا اتفاق می‌افتد و به بهبود و کارایی نسبی عملکرد روستا مدد می‌رساند. دوم؛ به لحاظ میزان افزایش انگیزه ساکنان روستا در بهسازی و نوسازی بافت و ایجاد واحدهای خدماتی جدید در بافت روستا که ممکن است حمایت خاصی را نیز از سوی مراکز دولتی به همراه نداشته باشد.

ضرورت وضعیت مطلوب

آنچه که در این میان حائز اهمیت فراوان است مثبت بودن رویه‌ای است که به مدد آن سرمایه گذاری‌هایی به سوی روستاها گسیل می‌شود، ولی مهم‌تر اینکه این مکانیزم سرمایه گذاری که هم از طرف نهادهای دولتی و خصوصی دنبال می‌شود باید به صورت هدایت شده و کارآمد به تحقق نظام اقتصادی کارآمد در روستاها منتهی گردد. این امر می‌تواند از طریق بسترسازیهایی لازم به لحاظ هدایت سرمایه گذاریها به ابعاد همچون توانمند سازی کشاورزی و دامداری که ساختار اقتصادی اشتغال روستا را رقم می‌زند، تحقق یابد و این مسیر نیازمند تعامل فیما بین وزارتخانه‌ها از طریق قوانین اجبار کننده است. تدارک قوانین و مقررات شفاف و روشن و تجمیع امور موازی و بی تأثیر در روستاها به همراه تقویت مدیریت کشاورزی روستاها با همکاری سازمانهای ذیربط تنها راه برون رفت از بحران فرار سرمایه‌ها از روستاهاست و این همان مسیری است که کشورهای درحال توسعه موفق در امور توسعه روستایی و کشاورزی همچون ترکیه و کره جنوبی به آن دست زده‌اند.

وضعیت اشتغال

تصویر وضعیت حاضر

وضعیت اشتغال به تنهایی عامل مستقل نبوده و در ارتباط با عوامل بررسی شده قبلی همچون میزان سرمایه

بوده است. نرخ رشد 4/5 درصد اشغال در روستاها مؤید این مسئله است؛

- اجرای طرح هادی روستایی در کاهش نرخ مهاجرت روستائیان به شهر تأثیر داشته است. نرخ مهاجرت 10/5 - درصدی بر این مسئله تأکید می کند.

با توجه به پاسخ پرسشهای طرح شده، فرضیه تحقیق اثبات گردیده است؛ یعنی «اجرای طرح هادی روستایی بسترهای لازم را برای توسعه اقتصادی در سکونتگاه‌های روستایی کشور (افزایش نرخ درآمد، افزایش نرخ اشتغال، افزایش نرخ سرمایه‌گذاری و کاهش نرخ مهاجرت) فراهم کرده است.»

بدین ترتیب برای اثربخشی پایدار و مطلوب طرح هادی روستایی بر معیارها و شاخصهای توسعه اقتصادی روستاهای کشور طراحی ساختار فرابخشی اجرای طرح هادی روستایی؛ توجه به دانش بومی و به‌کارگیری نیروهای محلی در تهیه و اجرای طرح هادی روستایی؛ توانمندسازی علمی و فنی جامعه روستایی کشور؛ اصلاح شرح خدمات تهیه طرح هادی روستایی و تقویت زمینه‌های اقتصادی و تخصیص اعتبار مناسب برای تهیه و اجرای طرح هادی روستایی و تدوین قوانین مقررات لازم برای همکاری‌های بین بخشی لازم و ضروری است.

پی نوشت

1. Efficiency-Basic
2. پروژه‌های عمرانی دهگانه بنیاد مسکن انقلاب اسلامی عبارتند از: اصلاح معابر، احداث میدان، احداث پیاده‌رو، احداث دیوار حائل، احداث دیوار ساحلی، احداث کانال آب، احداث پل، ایجاد فضای سبز، احداث شبکه فاضلاب و آماده سازی اراضی.
3. برای کسب اطلاعات بیشتر در زمینه روش A.H.P به منبع زیر مراجعه شود: زبردست، اسفندیار؛ «کاربرد فرایند تحلیل سلسله مراتبی در برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای»، مجله هنرهای زیبا، شماره 10، 1380.

گذاری است. تدقیق در آمار بدست آمده در روستاهای هدف بیانگر افزایش میزان اشتغال در روستاهای هدف است. این میزان در استانهای کشور به یک رویه نبوده و بیشتر در استانهای جنوبی و مرکزی نظیر فارس، بوشهر و یزد مشهودتر است. این میزان در استانهای کرمانشاه و آذربایجان شرقی از مطلوبیت کمتری برخوردار است که ناشی از ناموفق بودن طرح‌های هادی روستاهای مورد بررسی در این استانها به لحاظ ایجاد اشتغال می باشد.

ضرورت وضعیت مطلوب

ایجاد اشتغال پایدار در روستاهای ایران باید از دو الگوی اصلی تبعیت نماید:

نخست، اینکه به ماندگاری و فعالیت کنونی روستاها تحکیم بخشیده و با تقویت زیر ساخت‌های اقتصادی به نتیجه بخشی و کارایی نظام اقتصادی غالب روستا منتهی گردد. این مهم به اصلاحات اقتصادی در وضع موجود و تحقق نظام بودجه ای سالم در روستاها نیاز مبرم دارد.

دوم، اشتغال در روستاها باید قدرت رقابت با اشتغال شهری را داشته و در بلند مدت بتواند بر اقتصاد کاذب و موقتی اشتغال شهری فائق آید. فقط در این صورت است که مقوله مهاجرت معکوس از شهر به روستا رخساره می نماید.

باتوجه به بررسی های انجام گرفته می توان نتیجه گرفت که:

- طرح هادی روستایی بر تجدید حیات و رونق اقتصادی روستاهای کشور اثر گذار بوده است؛
- اجرای طرح هادی روستایی بر افزایش درآمد و نرخ سرمایه گذاری روستاها اثر گذار است. نرخهای رشد 14/9 و 20 درصد مؤید این مسئله است؛
- اجرای طرح هادی روستایی بر ایجاد فعالیتهای جدید و افزایش رشد اشتغال در روستاهای کشور اثر گذار

4. اگرچه در بررسی وضعیت معیارها و زیرمعیارها مهاجرت به صورت جداگانه مورد بررسی قرار گرفت ولی در ساختار سلسله مراتبی به علت سازگاری در زیر مجموعه وضعیت اشتغال قرار گرفته است.

5. نرم افزار EC توسط توماس. ال. ساعتی و ارنست فورمن برای حل مسائل مربوط به A.H.P نوشته شده است. برای اطلاعات بیشتر در این خصوص به وبسایت زیر مراجعه شود.
<http://www.expertchojce.com>

منابع

- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا. توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران. تهران: نشر نی، 1383.
- اصلانی، رضا. مروری کوتاه بر فرآیند زمانی و جایگاه فعالیت‌های توسعه روستایی در ایران، مسکن و انقلاب، شماره 66 فروردین و اردیبهشت، 1375.
- بحرینی، حسین. ارزشیابی بازسازی سه شهر زلزله زده ایران (فردوس، طبس و گلبافت) با تکیه بر تحلیل آسیب پذیری آنها در برابر زلزله، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، 1380.
- بدری، علی. ارزشیابی پایداری راهبرد اسکان مجدد روستایی، رساله دکتری جغرافیای روستایی، دانشگاه تربیت مدرس، 1378.
- توفیق، فیروز. «ارزشیابی چند معیاری در طرح ریزی کالبدی» مجله آبادی، سال یازدهم، شماره 11، صص 43-40، 1372.
- زبردست، اسفندیار. کاربرد «فرایند تحلیل سلسله مراتبی» در برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، نشریه هنرهای زیبا، شماره 10، صص 13-21، 1380.
- زبردست، اسفندیار. گزارش مطالعات مرحله دوم ارزشیابی طرح های ساماندهی سکونتگاه‌های روستایی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، 1380.
- زبردست، اسفندیار. روشهای برنامه‌ریزی منطقه ای 2، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، 1376.
- طالب، مهدی. «ارزشیابی و تدوین تجربیات مشارکتی روستائیان در طرحهای هادی روستایی»، دفتر برنامه‌ریزی و هماهنگی طرحها، معاونت عمران روستایی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، 1384.

- عزیزی، محمد مهدی و خلیلی احمد. ارزشیابی الگوپذیری استخوانبندی بافت های روستایی ایران در طرح های هادی بر اساس مدل فرایند تحلیل سلسله مراتبی، مجله پژوهش‌های انسانی، شماره 67، 1388.

- عزیزی، محمد مهدی و خلیلی احمد. طرح پژوهشی ارزشیابی طرح ویژه بهسازی مسکن روستایی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، معاونت بازسازی، دفتر مسکن روستایی. 1388.

- عزیزی، محمد مهدی و خلیلی احمد و دیگران. طرح پژوهشی ارزشیابی طرح ویژه بهسازی مسکن روستایی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، معاونت بازسازی، دفتر مسکن روستایی. 1386.

- قدسی پور، سید حسن (1379). مباحثی در تصمیم‌گیری چند معیاره. فرایند تحلیل سلسله مراتبی، دانشگاه صنعتی امیر کبیر، تهران.

- لیچفیلد و همکاران. ترجمه زهرا قراگزلو، نقش ارزشیابی در روند برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای و تکنیک های رایج آن، مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن، تهران، 1365.

- مهندسین مشاور اخیر، (بی‌تا)، ارزشیابی طرحهای هادی روستایی، استان همدان.

- Lichfield, n.et al, Evaluation in the planning process, pergamon press, London, 1975.
- E.W.T. Ngai, Selection of web sites for online advertising using the AHP, department of management. Hong Kong, 2001.
- Lincoln, Y. & Guba, E. (1985). Naturalistic Inquiry. Beverly Hills, CA: Sage
- Lincoln, Y. & Guba, E. (1985). Naturalistic Inquiry. Beverly Hills, CA: Sage.
- Neiln Eldin and K.A Eldrandaly. A computer-aided system for site selection of major capital investment, international conference – design in architecture dhanhran, Saudi Arabia, December 2004 .
- Sung bong and .& Development of the feasibility model for adding new railroad station using AHP technique, journal of the eastern Asia society for transportation studies. volume 6. 2005
- Weiss, C. H. (1998), If Program Decisions Hinged Only on Information: A Response to Patton, Evaluation Practice, Vol. 9. No. 3, PP. 15-28.
- <http://www.expertchojce.com>
- Development and the State. London. 2000.